

Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti ve ulemânın tavrı

Azmi ÖZCAN

Hindistan
İslâm'la,
711'de
Emevî
komutanı

Muhammed b. Kasım'ın Sind fethiyle tanıştı. Ardından Abbasiler döneminde bağımsız Türk sultanlıklarının seferlerini gördü. 1206'da ilk Müslüman Türk devleti Delhi Sultanlığı kuruldu. Bu devlet değişik hanedanlar idaresi altında 1526'ya kadar devam etti ve bu tarihte yerini Babürlü Hint-Türk İmparatorluğu'na bıraktı. İngilizler Hindistan'a ilk olarak, mahallî idarecilerin izniyle ticaret amaçlı olarak girdiler ve zamanla varlıklarını güçlendirdiler. Babürlü Sultanı Evreng-zîb'in (1658-1707) ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları ve istikrarsızlıklardan faydalanarak yavaş yavaş topraklarını genişleten İngilizler, nihayet 1857'de Hintlilerin tecrübe ettikleri başarısız bir ayaklanmanın ardından devlet olarak Hindistan'a tamamen hâkim oldular.

Bu durum, tarihlerinde ilk defa bir bütün olarak gayrimüslim idaresi ile karşılaşan Hindistan Müslümanlarının hayatlarında pek çok değişikliğe kapı açtı: Yüzyıllardır ülkenin hâkimi olarak yaşayageldikleri bir coğrafyada mahkum durumuna düşmenin ne gibi farklılıkları olacaktı? Dinî inançlarının bu yeni durumla ilgili kendilerine yüklediği herhangi bir sorumluluk var mıydı? İngiliz hâkimiyetine karşı nasıl bir tavır takınmaları gerekliydi? Bu ve benzeri sorular zihinleri en çok meşgul eden sorulardı ve tabiatıyla en çok, toplum ile alakalı sorumlulukları dikkate alındığında ulemâyı ilgilendiriyordu. Zira ulemâ, Hindistan gibi geniş topraklar üzerine kurulu bir ülkede hiçbir zaman nüfusun yarısından fazlasını oluşturamamış Müslümanların, farklı inanç mensupları arasında kendi kültür ve geleneklerini muhafaza edebilmelerinde merkezî bir konumda bulunuyor ve medrese ve dergâhlarda yürüttükleri eğitim ve terbiye faaliyetleri ile bu rekabet ortamında toplumlarının ihtiyacı olan manevî destek ve güveni sağlıyorlardı.

Hindistan'da Babürlü hâkimiyetinin zaafa düşmesiyle beraber geleneksel ilmî ve idarî konumunun yanısıra giderek kaçınılmaz olarak siyasî bir rol de üstlenmeye başlayan ulemâ, esasen 1857'den çok ön-

celeri, ülkede yayılmakta olan İngiliz varlığından ve İngilizlerin desteklediği Hıristiyan misyoner faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekteydi. İngilizlerin hâkim oldukları yerlerde halkın alıştığı geleneksel İslâm hukuku uygulamalarının yerine özellikle cezaî ve idarî alanda kendi hukuk sitemlerine dayalı yeni esaslar getirmeleri bu rahatsızlıkları daha da yaygınlaştırdı. Son olarak Müslümanların giderek sosyal, idarî, ekonomik ve siyasî imtiyazlarını kaybetmelerinin geniş boyutlu sarsıntılara sebep olması kaçınılmazdı. Tabiatıyla bu gelişmeler kendi tepkilerini de doğurmakta gecikmedi. Böylece Hindistan'ın muhtelif bölgelerinde Müslümanlar arasında dinî-siyasî muhtevalı hareketler de gelişmeye başladı.¹

Hindistan'ın en etkili dinî eğitim ve düşünce geleneği Delhi Okulu'nun XIX. yüzyıl başlarında açıkladığı bir fetva bu alandaki gelişmelerin başlangıcını teşkil etmektedir ve ülkede İngiliz varlığına karşı duyulan rahatsızlığı dile getiren bütün çevreler bu başlangıçtan doğrudan etkilenmişlerdir. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (1703-1762) oğlu ve halefi Şah Abdülaziz'in (1746-1824) "Mevcut şartlar altında Hindistan'ın şer'î olarak durumu nedir?" şeklindeki bir soruya verdiği cevap, bu dönemde İngiliz varlığının nasıl değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır:

"Bu şehirde (Delhi) Müslümanların emirinin hâkimiyeti kalmamıştır. Buna mukâbil Hıristiyan idarecilerin kanunları korkusuzca tatbik edilmektedir. (...) İdarî meselelerde, asayaşte (...) her çeşit vergilerde, soyguncuların ve hırsızların cezalandırılmalarında, anlaşmazlıkların çözümlenmesinde ve suçuların cezalandırılmasında bu küfür kanunlarının yaygınlaşması, kâfirlerin kendi isteklerine göre hareket edebildiklerini gösterir. Bunların yanında Cuma ve Bayram namazları, ezan ve kurban gibi onların müdahale etmedikleri birtakım dinî ibadetler de serbestçe yapılabilmektedir. Ancak bu önemli bir husus değildir. Zira bu ibadetlerin temel esasları onlar için bir şey ifade etmez. İstedikleri zaman camileri tahrip edebilmekte ve onlardan izinsiz hiçbir Müslüman ve zimmî bu şehrin sınırları içerisine girememektedir. (...) Buradan Kalküta'ya kadar her yer onların denetimi altındadır."²

Şah Abdülaziz'in bu görüşü her ne kadar Hindistan hakkında doğrudan bir hüküm vermese de, büyük oranda *dâru'l-harb* kavramını

1 Peter Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge 1972, s. 31, 50; Barbara Metcalf, *Islamic Revival in British India*, Princeton 1982, s. 46-50.

2 *Fetava-yı Azizî*, Delhi 1311, c. I, s. 17; İngilizce'ye çev. Muhammed Mujeeb, *The Indian Muslims*, London 1967, s. 390. Şah Abdülaziz'in XIX. yüzyıl için önemi hakkında bkz. Muhammed Halid Mesud, "Fetava-yı Azizî", *DLA*, c. XII (İstanbul 1995), s. 440-441.

îmâ etmektedir.³ Fetvada ayrıca bu şartlarda Müslümanların sorumlulukları hakkında da herhangi bir şey söylenmemektedir. Yani Şah Abdülaziz bir durum tespitinde bulunmuş ve ancak bu başlangıç, Hindistan'da o kadar tesirli olmuştur ki, ilerleyen yıllarda İngilizlere karşı girişilen cihad hareketlerinin neredeyse tamamı kendilerini Şah Abdülaziz'in bu görüşleri ile irtibatlandırarak meşrûyetlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Bunlar arasında en çok tebârüz edenler Hacı Şeriatullah'ın (1781-1831) "Feraiziyye Hareketi" ve Seyyid Ahmed Birelvî'nin (1786-1831) "Cihad Hareketi"dir.

Seyyid Ahmed Birelvî bir ara Şah Abdülaziz'in rahle-i tedrîsinden de geçtiği için aralarındaki bağ daha açıktır. Birelvî daha sonra, 1821-1822'de Mekke'de bulunmuş, böylece İslâm dünyasındaki diğer gelişmelerden de haberdar olarak Hindistan'a dönmüş ve kendi hareketini oluşturmaya başlamıştır. Her ne kadar tasavvuf geleneğinden geliyor olsa da dinî anlayış itibariyle ihyâcı bir yaklaşıma sahiptir. Bu çerçevede Hindistan'daki tasavvuf adı ile anılan birtakım uygulamaları tenkit ederek kendi yollarının "Tarikat-ı Muhammediyye" olduğunu, yani Hz Peygamber'in usûlünü takip ettiklerini ifade etmiştir. Müridleri ve taraftarlarınca bir müceddid olarak kabul edilen Birelvî, kendi döneminin Hindistan'ını değerlendirirken çok geniş bir çerçeve çizmiştir:

"Müstebid bir sultan, Allah'tan korkmayan ve nefsinin arzularını ön plana çıkartarak şeriata ve ananelere riâyat etmeksizin hayâsızca istedi-

3 Esas itibariyle teknik bir tanımlama mâhiyetindeki *dâru'l-İslâm-dâru'l-harb* tartışmaları modern dönemde sömürgecilik sürecinde özellikle şarkiyatçılar tarafından sık sık gündeme taşınarak Müslümanların inanç itibariyle tehdit oluşturdukları yönündeki kanaatlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu tartışmaların en yoğun olduğu bölgelerin belki de en başta geleni Hindistan'dır. Tabiiyle Hindistan'da sözkonusu olan husus bir *dâru'l-İslâmın* İngiliz varlığı ile birlikte *dâru'l-harbe* dönüşüp dönüşmediği meselesidir. Hindistan'da genel anlayış Hanefi mezhebi olduğu için Hanefi hukukuna göre bir memleketin hangi şartlarda *dâru'l-İslâm*dan *dâru'l-harbe* dönüştüğünü belirtmekte fayda vardır. Ebû Hanife'nin görüşüne göre bunun için üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir:

- İşgal altındaki yerlerde küfür ahkâmının hâkim olup uygulanması
- Can, mal ve ibadet hürriyeti bulunan bir Müslüman veya zimmînin dahi kalmamış olması
- O yerin *dâru'l-harbe* bitişik olması veya başka bir *dâru'l-İslâma* komşu bulunmaması.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, *İslâm Hukukundan Ülke Kavramı*, İstanbul 1991, s. 153-155. Hanefi mezhebinin diğer iki imamı Ebû Yusuf ve İman Muhammed bu konuda hocalarından farklı düşünmekte ve yalnızca birinci şartın gerçekleşmesini yeterli görmekteydiler.

ği gibi hareket eden kimsedir. Böyle kimselerin idaresi de istibdattır. İstibdat iki türlü olabilir; bunlardan biri İslâm'a ve şeriata tamamen muhâlifken, diğeri mesela cami yaptırmak gibi işlerle, şeriata uyduğunu iddia edebilir. Halbuki şeriati uygulamak başka şeydir, şeriata uygun işler yapmak başka şeylerdir. Bu doğrultuda bir ülkenin gayrimüslimler tarafından idare edilmesi bir tarafa, yöneticiler ismen Müslüman adını taşıyalar bile bunların bütün uygulamaları kasıtlı olarak İslâm dışı olsa bu durumda münâfik, zındık hatta kâfir olmuşlardır. Bunlara karşı cihad etmek İslâm'ın temel prensibidir. Bunların hükümeti de kesinlikle şer'î değildir.⁴

Hindistan'a gelince Hindistan esas itibariyle *dâru'l-harb* olmamakla birlikte "zamanımızın emîrleri Müslüman olduklarını iddia etmelerine rağmen kâfirlere boyun eğmeyi kabul etmişlerdir ki, bu da bir *dâru'l-İslâm* *dâru'l-harbe* dönüştürür. Yerli ve yabancı kâfirler Hindistan'ı ele geçirdikleri için Müslümanlar bu memleketi bunlardan kurtarmak zorundadırlar."⁵

Seyyid Ahmed Birelvî bu görüşlerini aynı zamanda fiilen de tatbik etme çabası içinde oldu. Kendi ifadesiyle önce Hz. Peygamber'in usûlüne uygun olarak cihad yapabilmek için mutlaka bir *dâru'l-İslâma* hicretin gereği üzerinde durarak Afganistan sınırındaki Serhad bölgesine yerleşti. Bunun sebebini kendisi şöyle açıklamaktadır:

"Hindistan'da iken Müslümanları teşkilatlandırabilecek bir yer aradım, fakat binlerce millik geniş topraklarda hicret edebilecek bir yer bulamadım. Birçokları bana Hindistan topraklarında kalmamı ve cihadı buradan teşkilatlandırmamı, böylece daha kolay yardım ve destek sağlayabileceklerini söylediler. Ancak cihad, sünnete uygun olmak mecburiyetinde olduğu için bunu kabul etmek mümkün değildi. Aksi halde bizim yaptığımız bir cihaddan ziyâde basit bir isyan olarak kalırdı."⁶

Seyyid Ahmed İngilizlerle bir çatışmaya girmeden evvel ilk olarak Kuzey Hindistan'da İslâm'ı ifsad ediciler olarak nitelediği Sihlerle mücadeleyi gerekli gördü ve cephede savaşırken hayatını bu yolda feda etti (1831).⁷

4 M. Mujeeb, *The Indian Muslims*, s. 394.

5 M.A. Bari, "A Nineteenth Century Muslim Reform Movement in India" *Arabic and Islamic Studies*, ed. G. Makdisi, Leiden 1965, s. 94; Peter Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge 1972, s. 48.

6 G. Rasul Mihr, *Seyyid Ahmed Şehid*, Lahore 1952, c. I, s. 277'den naklen M. Mujeeb, *The Indian Muslims*, s. 395.

7 Geniş bilgi için bkz. M. Ahmad, *Said Ahmad Shahid: His Life and Mission*, Lucknow 1975; Rıza Kurtuluş, "Ahmed Şehid", *DİA*, c. II (İstanbul 1989), s. 134-135.

Aynı dönemde Bengal'de ortaya çıkan Ferâiziye hareketinin lideri Hacı Şeriatullah da, 1799-1818 yıllarında Mekke'de bulunmuş ve Hicaz'da cârî bulunan Vehhâbîlik'ten etkilenmiştir. İslâm'daki farzlar üzerindeki hassasiyetinden dolayı "Ferâiziye" adıyla anılan bu hareket, bir yandan gelenekler ve hurâfelerden arındırılmış "Saf İslâm" çağrısı yaparken, diğer yandan, Hindistan'da Cuma ve Bayram namazlarının edâ şartlarının artık bulunmadığını belirterek bir bakıma Hindistan'ın *dâru'l-harb* olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Hacı Şeriatullah, ellerindeki imkânlarla cihad yapabilecek durumda olmadıkları gerekçesiyle daha çok eğitim, sosyal ve iktisadî meseleler üzerinde durmuş, bu alanlarda Müslümanların durumunun düzeltilmesi için çaba harcamıştır. Ferâiziye hareketi Hacı Şeriatullah'ın vefatının ardından oğlu Dudu Miyan önderliğinde daha radikal tavırlar içerisine girmiştir.⁸

Hindistan'da XIX. yüzyılın ilk yarısında görülen bu ve benzeri hareketler bir taraftan İngilizlerin Müslümanlara yönelik menfi kanaatlerinde müessir olurken, diğer taraftan da Müslümanlar arasında büyük itibar kazanmışlardı. 1857'de Büyük Hint Ayaklanması başladığında⁹ Müslüman ulemânın büyük çoğunluğu artık cihad şartlarının olgunlaştığı ve İngilizlere karşı mücadelenin farz olduğu şeklinde görüş açıklamışlardı. İngilizlerin ilk zamanlarda yaşadıkları sıkıntılara rağmen bir müddet sonra duruma hâkim olmalarının ardından, olayların sorumluluğu öncelikle ulemânın üzerine yüklenerek geniş çaplı sindirme ve tutuklama faaliyetleri başladı.¹⁰ Bu durum karşısında bir kısım Müslüman ulemâ ülke dışına, özellikle de Hicaz'a kaçarak kurtulmaya çalışırken, bir kısmı da sessiz kalıp saklanmak zorunda kaldılar.¹¹

8 Ferâiziye hareketi için bkz. M. Ahmad Khan, *History of the Faraidi Movement in Bengal (1818-1906)*, Karachi 1965; M. Naem Qureshi, "Ferâiziye", *DİA*, c. XII (İstanbul 1995), s. 365-366.

9 Bkz. Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Dergisi*, sy. IX (İstanbul 1995), s. 269-280.

10 Olaylarla ilgili oluşturulan İngiliz askerî mahkemesinin karar metnindeki ifadeler şöyledir: "Soruşturmalar neticesinde ortaya çıkan değişik şartlar ve gerçekleri dikkate alırsak ayaklanma ile ilgili bütün hususlarda daima Müslümanların tebâriiz ettiğini görürüz. (...) Hinduizm diyebilirim ki hiçbir yerde temsil veya tebâriiz ettirilmedi"; bkz. Kaye-Mallison, *History of Indian Mutiny of 1857-1858*, London 1888, c. V, s. 340.

11 I. Husain Qureshi, *Ulama in Politics*, Karachi 1974, s. 220-227, 375; Ha-feez Malik, *Muslim Nationalism in India and Pakistan*, Washington DC 1963, s. 162.

Böylece Hindistan Müslüman toplumu son derece sıkıntılı geçecek bir döneme ulemânın önderliği ve rehberliğinden mahrum olarak girmek durumunda kalıyordu. Yine genel olarak ayaklanmadan Müslümanların sorumlu tutulması sonucunda İngilizlerin Müslüman topluma yönelik politikaları çok geçmeden neticelerini verdi; bir zamanlar ülkenin hâkimi durumunda bulunan Müslümanlar sosyal, iktisadî ve eğitim gibi alanlarda büyük zorluklarla karşılaştılar. Bu şartlarda zaten umutsuz ve bezgin durumda kalan Müslüman toplumun, içinde buldukları yeni durumda dinî açıdan nasıl bir tavır takınmaları gerektiği ve ne gibi mesuliyet taşıdıkları gibi hususlarda bilgilenmek için müracaat ettikleri mercilerden birisi de Mekke ulemâsı olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1883 tarihli bir belge açıkça bu durumu işaret etmektedir:

“Hindistan’ın büyük şehirlerinden başka bazı köy ve kasabalarında nâm-ı cenâb-ı Hilâfet-penâhileri olarak hutbe kıraatıyla salât-ı Cuma edâsı için bundan yirmi sene evvel Mekke-i Mükerreme’den bir fetva iktâ olunmuş ve mücebince amel olunagelmekte iken *musr* [bağımsız bir sultan tarafından tayin edilen idarecinin bulunduğu belde] hükümünde olmayan köy ve kasabalarda Cuma namazının câiz olmadığına dair bundan altı sene evvel diğer bir fetva verilmiş olmakla, bu iki fetvadan hangisiyle amel edileceği tekrar Mekke ulemâsından sorulmuş ve ulemânın çoğunluğu birinci fetvanın doğruluğuna işaret etmiştir.”¹²

Belgeden anlaşıldığına göre, Mekke ulemâsından alınan ilk fetva birkaç senede bir tekrar tasdik ettirilegelmektedir. Hindistan kaynakları da bu vâkıayı doğrulamakta ve konu ile ilgili olarak Mekke’deki Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî imamlarına atıfta bulunmaktadır. Buna göre, mezkûr imamlara 1866’da, “Hıristiyan hâkimiyetinde bulunan Hindistan’da eğer idareciler Müslümanların ibadetlerine karışmıyorlarsa, fakat mesela miras hukuku gibi bazı meselelerde şeriatın aksine hükmediyorlarsa, burasının dinî hükmü ne olur?” gibi bir soru ile müracaat edilmiştir. Hanefî imamı Şeyh Ömer ile Şâfiî imamı Ahmed b. Zeynî’nin cevabı, “İslâm’ın bir kısım temel ibadetleri uygulandığı sürece orası *dâru’l-İslâm* hükmündedir” şeklinde olmuştur. Mâlikî imam Hüseyin b. İbrahim ise “Desûkî’ye göre bir *dâru’l-İslâm* kâfirlerin eline geçer geçmez *dâru’l-harb* olmaz. *Dâru’l-harb* olması için şeriatın bütün veya çoğu hükümlerinin uygulanamaz hâle gelmesi gerekir” şeklinde bir cevap göndermiştir.¹³

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı 30, 1499, 51, 78.

13 W.W. Hunter, *The Indian Muslims*, London 1871, ek I, s. 185-186.

Mekke'den gelen bu çeşit fetvaların, en azından bir kısım Müslümanları rahatlattığı ortadadır. Ancak dikkat edilirse Mekke ulemâsı Hindistan'ın bir *dâru'l-İslâm* olduğunu belirtmekte, fakat yöneticilerinin Hıristiyan olması gerçeği karşısında Müslümanların bu durumu değiştirmek için cihad ile mükellef olup olmadıkları hususunda bir görüş ortaya koymamaktadırlar. Bu durum Mekke ulemâsının bilerek kaçındıkları bir nokta olsa gerektir. Evvela, başka bir devletin (Osmanlı) tebaasından olan Mekke ulemâsının böyle bir görüş belirtmelerinin mevcut şartlarda siyasî riskleri sözkonusudur. Zira Müslümanlar her hâlükârda *emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker* ile mükellef buldukları için memleketleri hukuken *dâru'l-İslâm* bile olsa fiiliyattaki gayr-i İslâmî uygulamaları ıslah veya buna gayret ile mükelleftirler. Hindistan'da ise birinci mesele, idareyi İngilizlerin elinden almak olmalıdır ki, buna dair bir ifade sözkonusu olmamıştır.

Ancak ulemânın ne sebeple olursa olsun değinmediği bu husus, İngilizlerin meçhulu değildir. Bu sebeple Hindistan'daki hâkimiyetlerine en büyük tehdidin Müslümanlardan geleceği yönünde yerleşmiş bir kanaate sahip olan İngilizlerin bu kanaate ulaşmalarında, Hindistan'daki başka din mensuplarının en azından dinî inanç kaynaklı bir direnişlerinin sözkonusu olmaması da dikkat çekmektedir. 1857 Ayaklanması sonrasındaki mahkeme tutanaklarına geçen iddianamedeki "Soruşturmalar neticesinde ortaya çıkan değişik şartlar ve gerçekleri dikkate alırsak Ayaklanma ile ilgili bütün hususlarda daima Müslümanların tebâruz ettiğini görürüz. (...) Hinduizm diyebilirim ki hiçbir yerde temsil veya tebâruz ettirilmedi" ifadeleri İngilizlerin Müslümanlara yönelik kanaatlerini açıkça sergilemektedir. Bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiş, özellikle 1864-1870 arasında Afganistan sınırında İngilizlere karşı Seyyid Ahmed Birelvî çizgisinde mücadeleye devam eden "mücahitlerin" sindirilmesinden sonra "Vehhâbî davası" olarak bilinen mahkemeler sırasında da sık sık vurgulanmıştır. Kısacası İngiliz resmî makamlarına göre "Müslümanların, inandıkları dinin tabiatı gereği İngilizlere karşı uysal olmaları mümkün değildir." Zira İslâm hukukuna göre Hindistan *dâru'l-harb*dir ve bu durumda cihad ile mükellef buldukları için Müslümanlar devamlı kontrol altında bulundurulmalı ve kendilerine karşı daima teyakkuz hâlinde bulunulmalıdır.

Buna mukâbil bir kısım Müslüman ulemânın, mevcut şartlar içinde Müslümanların Hindistan'da varlıklarını devam ettirebilmelerinin ancak İngilizlerin güvenini kazanmakla mümkün olabileceği gerekçesiyle, içinde buldukları durumu daha farklı yorumlamaya çalıştıkları gö-

rülmektedir. Bu yaklaşıma göre İngilizler halkın dinî inançlarını serbestçe yaşamasına müdahale etmedikleri ve Müslümanlar İngiliz idaresi altında barış ve güvenlik içerisinde buldukları için onlara karşı bir cihad câiz değildir. Kalküta Müslümanları Cemiyeti çatısı altından toplanan bir kısım Müslüman ulemâ ile Kuzey Hindistan'daki bazı âlimler bu tür görüşlerin temsilciliğini yapanlar arasındadırlar. Konunun tartışılıp değerlendirilmesi için tertip edilen bir toplantıda her iki gruba da yöneltilen şu soru bu âlimler tarafından açık bir şekilde cevaplandırılmıştır:

“Daha önce Müslüman bir sultan tarafından idare edilen fakat şimdi Hıristiyanların hâkim bulunduğu bir ülkede, Hindistan'da, eğer Hıristiyan idareciler mesela namaz, oruç, zekat gibi birtakım farzların yerine getirilmesine müdahale etmedikleri gibi, tıpkı bir Müslüman idareci gibi can ve mal emniyeti sağlıyorlarsa, bunun yanında Müslümanların cihad için hiçbir imkânları olmadığı hâlde Hıristiyanlar her açıdan kuvvetli iseler ve bu durumda giriülecek bir cihadın akabeti hezimet olacaksa, cihad câiz midir?”

Kuzey Hindistan ulemâsına göre, “bu durumda Müslümanlar Hıristiyanlar tarafından korundukları için güvenliğin olduğu yerde cihad câiz değildir. Zira cihad için can ve mal emniyetinin ortadan kalkması şarttır ve bu şart Hindistan'da oluşmamıştır. Kaldı ki cihad için Müslümanlar açısından bir zafer ihtimali bulunmalıdır. Eğer bu ihtimal mevcut değilse cihad câiz değildir.”¹⁴ Kalküta ulemâsı ise cihad hakkında benzer mülâhazalara sahip olmakla birlikte esasen Hindistan'ın *dâru'l-harb* olmadığı kanaatini ifade etmiştir.

Ulemânın sözkonusu toplantıda bu kanaatlerini ifade ederken ortaya koyduğu gerekçeler arasında garip kıyaslar da dikkat çekmektedir. Mesela Mevlânâ Kerâmet Ali Cavnpûrî'ye (ö. 1873)¹⁵ göre Hanefî mezhebine göre Hindistan'ın *dâru'l-harb* olması için gereken şartlar Hindistan'da tahakkuk etmemiştir. Kaldı ki, Müslümanlar burada ibadetlerini serbestçe yapabilmektedirler ve bu durum cihadın gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Aynı gerekçeleri paylaşan Mevlânâ Fazlı Ali'nin ilave ettiği bir başka husus ise daha da ilginçtir. Eğer Hindistan *dâru'l-harb* olsaydı Müslümanların Hindistan'da kalmayıp en yakın *dâru'l-İslâma* hicret etmeleri gerekirdi. Fakat ülkede İngiliz hâkimiyyetinin tesisinden bu yana bırakınız Müslüman halkı, yüzlerce ulemâ bu-

14 Bu görüşü benimseyen ulemânın isimleri ve fetvanın tam metni için bkz. Hunter, *The Indian Muslims*, s. 186-187.

15 Azmi Özcan, “Kerâmet Ali”, *DİA*, c. XXV (Ankara 2002), s. 270.

rada yaşamaya devam etmektedirler. Demek ki ekser ulemâya göre Hindistan *dâru'l-harb* değildir. Aynı şekilde Cuma ve Bayram namazlarının da edâ edilegelmekte olması, ülkenin *dâru'l-İslâm* olduğunun bir başka göstergesidir. Bütün bunlardan daha da mühimi, yeryüzündeki en büyük Müslüman sultan ve “Hâdimü'l-Haremeyn” olan Osmanlı padişahı ile İngilizler arasında bir dostluk sözkonusudur. Nitekim Kırım savaşında İngilizler halifeye yardım etmişler ve Müslümanlara dost olduklarını göstermişlerdir. Gerçi bu durum Hindistan'ın *dâru'l-İslâm* olduğu hususunda doğrudan bir delil olamazdı, ama her hâlükârda İngilizlere karşı cihadın câiz olmadığını göstermeye yeterlidir. Zira Osmanlı sultanının dostuna karşı cihad câiz olamaz. Toplantıyı düzenleyen cemiyetin genel sekreteri Nevvâb Abdül Latif¹⁶ bu kıyaslamayı ilave bilgilerle zenginleştirerek Osmanlı sultanının da İngilizlere karşı aynı dostluk hisleriyle dolu olduğunu, daha önce hiçbir padişahın ülke dışına çıkması sözkonusu olmamışken, bundan birkaç sene evvel Sultan Abdülaziz'in İngiltere'yi ziyaret ettiğini, bu durumun da dostluğu pekiştirdiğini belirtmiştir. Aynı şekilde İngilizler Afganistan'a da yardıma hazırdılar ve İngiliz desteği olmasa Afganistan bağımsızlığının yitirebilirdi. Bu durumda her zaman Müslümanlara yardıma hazır olan bir ülkeye karşı cihad câiz olabilir miydi?

Toplantının bu çerçevede cereyan eden görüşmeleri bir sonuç bildirisi ile tespit edilerek yayınlanmıştır.¹⁷ Bütün müzâkerelerde, mevcut durum ve şartlarda Hindistan'da İngilizlere karşı bir direniş için gerekli şartların oluşmamış olmasının ifadesi bir yana, cihadın câiz olmasının da belirtilmesi açıkça, mevcut şartların belki de kaçınılmaz olarak meşrûlaştırılmasını gündeme getirmiştir. Muhtemelen Müslüman toplum özellikle 1857 olaylarının sorumluluğunu da yüklenerek kısa zamanda büyük sıkıntılar içerisine düşünce, aksi bir tavrın Müslümanları daha da kötü şartlara sürükleyeceği endişesi genel olarak hâkim gözükmektedir. Ancak bu fiilî durumun İngiliz yöneticileri pek tatmin etmediği veya en azından Müslümanlarla ilgili kuşkularını gidermediği, bu toplantıyı izleyen günlerde net bir şekilde ortaya çıkmakta gecikmemiştir. Bu meseleyi derinliğine araştırarak Müslüman-

16 Hindistan'da Osmanlılar için yapılan faaliyetlerin önde gelen destekleyicilerinden birisi olan Abdül Latif, zaman zaman topladığı yardımlar ve sergilediği destek sebebiyle Osmanlılar tarafından da tanınan bir kişiydi; bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Sadık Paşa Evrakı, 18-525-414-128-28; İrade Dahiliye, no. 61971.

17 Bu toplantıya katılan ulemânın görüşleri cemiyet tarafından *Abstract of Proceedings of the Mohammadan Literary Society of Calcutta* adıyla yayınlanmıştır (Calcutta 1871).

ların görünürdeki sadâkat ilanlarının ne derece samimi olduğunu ortaya koymak için İngiliz Hindistan hükümeti görevlisi W. William Hunter'ın yaptığı çalışmanın sonuçları *The Indian Muslims: Are Indian Muslims Bound by Religion to Rebel Against the Queen? (Müslümanlar Dinin Kraliçe'ye İsyan Etmek Mecburiyetinde midirler?)* başlığıyla yayınlandı. Tam bu sıralarda Kalküta'da İngiliz yüksek mahkemesi hâkiminin bir Müslüman tarafından öldürülmesi, hem Müslümanlara yönelik endişeleri tekrar gündeme taşıdı, hem de Hunter'ın bulgularını daha da önemli hâle getirdi. Hunter bir kısım Müslüman ulemâının Hindistan'ın *dâru'l-harb*, dolayısıyla cihadın meşrû olmadığı yönündeki görüşlerini açıkça eleştirerek bunun gerçeği yansıtmadığını iddia ediyordu:

“Gerçek şu ki, İslâm fihına göre aksi görüş doğrudur. Esasen Mekke ulemâsı da mezkûr fetvayı verirken bunu çok iyi bilmektedir. Bir taraftan Hindistan'ın *dâru'l-İslâm* olduğunu söylemekte, sonra da mantıkî olarak yapılması gerekenleri kasıtlı olarak Müslümanların anlayışlarına bırakmaktadırlar. Yani Müslümanlar ülkelerini ele geçirip inançlarına şu veya bu şekilde müdahale eden kâfirlere karşı savaş veya başka yollarla mücadele etmek zorundadırlar. Kuzey Hindistan ulemâsı ise bir taraftan Hindistan'ın *dâru'l-harb* olduğunu ikrar ederken bunun tabii sonucu olan cihadı câiz görmeyerek kendi içlerinde bir çelişkiye düşmüşlerdir. Ayrıca Kalküta ulemâsı kanaatlerini açıklarken önemle üzerinde durdukları dinî hürriyet meselesini yanlış yorumlamaktadırlar. Zira İngiliz yönetimi altındaki Müslümanların din hürriyeti bir Müslüman emir altında olduğundan çok farklı ve kısıtlıdır. Her şeyden önce yeni şartlardaki bu hürriyet, tamamen İngiliz yöneticilerin iradelerine bağlıdır ve istedikleri zaman bunu kısıtlayabilirler.”

Hunter, bu değerlendirmeden sonra kendi kanaatini şöyle ortaya koymuştur:

“Hindistan, Mekke ulemâsının dediği gibi gerçekten bir *dâru'l-İslâm* olarak kaldıysa Müslümanların büyük kısmı [İngilizlere] karşı ayaklanmak zorundadırlar. Yok eğer *dâru'l-İslâm* keyfiyeti nazarî ise bu durumda da Müslümanlar nazariyatta İslâm olan bir beldeyi fiilen de İslâm kılmak için cihad etmek zorundadırlar. Kısacası her ne şekilde olursa olsun (...) Müslümanların ayaklanması için her gün bir gerekçe mevcuttur.”¹⁸

Hunter'ın nihaî kanaatinin, her ne kadar Müslümanların içinde buldukları şartları ve cihad için başarı ihtimalininin bulunması gerektiği

18 Hunter, *The Indian Muslims*, s. 110-111, 117.

anlayışını gözönüne almıyorsa da Mekke ve Hindistan ulemâsının görüşleri ile taban tabana zıtlık arz ettiği ortadadır. Hindistan'ın *dâru'l-harb* olduğu tespitinde Kuzey Hindistan ulemâsı ile müşterek sonuçlara ulaşmasına rağmen cihadın gerekliliği hususunda onlardan farklı düşünen Hunter'a göre inançları gereği Müslümanların İngilizlere sadâkatli olmaları mümkün değildir.

Aynı zamanda İngiliz hükümetinin Müslümanlar hakkındaki kanaatleri olarak da değerlendirilebilecek bu yaklaşım, Hindistan'da Hindu çoğunluk arasında, Müslümanların varlığının korunabilmesinin ancak İngilizlerin güvenini kazanmak ve onlarla iyi ilişkiler kurmakla mümkün olabileceğini düşünen çevrelerde infial ve telaş yaratmakta gecikmemiştir. Çok geçmeden bu çevrelerden Hunter'a reddiyeler yayınlanmaya başlamıştır ki, bunlar arasında mesela 1857 olaylarının sonrasında Müslüman toplum içinde en önde gelen isimlerden biri olarak tebârüz eden Seyyid Ahmed Han'ın *Review on Dr. Hunter's Indian Musulmans*'ı özellikle bahse değerdir. İlerleyen yıllarda Hindistan'da İslâm modernizminin en önemli siması olarak sivrilen ve kurduğu Aligarh Muslim University ile Hindistan tarihinde önemli tesirler bırakacak olan Seyyid Ahmed Han'a göre Hindistan'da yaşanan tecrübe özel bir durum olup klasik *dâru'l-İslâm-dâru'l-harb* tasniflerine uymamaktadır. Eğer *dâru'l-İslâm*dan kasıt, bir memleketin Müslümanlar tarafından idare edilmesiye Hindistan *dâru'l-harb*dir. Yok eğer kastedilen şey Müslümanların belli bir anlaşma çerçevesinde ibadet ve dinî vazifelerini serbestçe yapabilmeleri ise Hindistan *dâru'l-İslâm*dır. Burada asıl önemli olan husus, her iki hâlde de Müslümanların cihadla mükellef bulunmamalarıdır. Zira Müslümanlar İngiliz yönetimi altında barış ve huzur içerisinde yaşamaktadırlar.¹⁹

“Kur’ân ve sahih hadislerde *dâru'l-İslâm-dâru'l-harb* kavramları geçmemektedir. Bunlar mezhep imamlarının teknik sebeplerle kullandıkları kavramlardır. (...) Bir kısım memleketler vardır ki, bunların durumu her iki sınıflamaya da uymaz. Yani bunlar ne *dâru'l-İslâm* ne de *dâru'l-harb* şartlarını taşırlar. Ancak bazı hâllerde böyle olan memleketler bir kısım pratik kolaylıkları sebebiyle bu iki sınıftan herhangi birisiyle tanımlanmaktadırlar. (...) Bu açıdan Hanefî fikhî esasları dikkate alınırsa Hindistan'a gayrimüslimler hâkim oldukları için *dâru'l-harb* denilebilir. Fakat buradaki çıkmaz, Müslümanların can ve mal emniyetlerinin olması ve ibadetlerini serbestçe yapabilmeleridir. Bu durumda Hindistan tam olarak *dâru'l-harb*dir denilemeyeceği gibi

19 Sir Syed Ahmad Khan, *Review on Hunter's Indian Musulmans*, Lahore ts., s. 38-40, 42.

aynı şekilde *dâru'l-İslâm* olduğu da söylenemez. Ancak kesin olan şu ki, emniyet, güven ve serbestlik sözkonusu olduğu için cihad hiçbir şekilde câiz değildir. (...) Zira cihad için gerekli olan şartlar Hindistan'da tahakkuk etmemiştir.”²⁰

Seyyid Ahmed Han bu görüşlerini desteklemek için Hz Peygamber'in hayatından örneklemeler de yapmaktadır. Mesela Habeşistan'a hicret, ona göre bu konu açısından önemlidir. O dönemde Mekke'deki Müslümanlar için yapılabilecek şeylerden birisi cihad, diğeri hicrettir. Hz. Peygamber'in Müslümanları Habeşistan'a göndermesi onun Hıristiyan hâkimiyetindeki bir ülkede Müslümanların emân içinde yaşamalarını uygun bulduğunu göstermektedir. Burada (Habeşistan'da) cihad kesinlikle sözkonusu olamazdı. Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinde yaşayan Müslümanların durumu da bu hâdiseye benzemektedir.

Benzer yaklaşımlarla meseleyi değerlendiren bir başka tanınmış isim de Çırag Ali'dir (1840-1895). Çırag Ali 1883'te yayımlanan *Proposed Political, Legal and Social Reforms in the Ottoman Empire and Other States* başlıklı eserinde Kur'an'ın hükümlerini dinî-ahlâkî ve hukukî olarak iki türde değerlendirmekte ve dinî-ahlâkî hükümlerin değişmeyecek prensipler olduğunu ancak hukukî ilkelerin yaşanan tecrübeler olmaları itibariyle şartlara ve ihtiyaçlara göre değişmek durumunda bulduklarını savunmaktadır. Bu çerçevede klasik döneme ait kavramlar olan *dâru'l-İslâm* ve *dâru'l-harb* teorileri de değişmek durumundadır. Zira mevcut sınıflama ve bunlarla ilgili şartlar Müslümanların hâkim ve fâtilik oldukları dönemlere ait hükümlerdir. Halbuki yeni durumda Hindistan'daki Müslümanlar hâkim değildirler ve bu yeni duruma uygun yeni bir değerlendirme yapılması zarureti vardır. Artık Hindistan ne *dâru'l-İslâm* ne de *dâru'l-harb*dir, sadece İngiliz Hindistanı'dır. Burada Müslümanların can, mal ve inanç hürriyetleri bulunduğu için de belki buraya *dâru'l-emân* veya *dâru'z-zimmî* demek daha uygun olacaktır.²¹

İngilizlerin güvenini tesis etmek sâikiyle zaman zaman zorlamalara da gidilerek yapılan bu değerlendirmeler şüphesiz burada zikredilen örneklerle sınırlı değildir. Bu tür yorumlarda fiilî durumdan hareket edilerek bir uzlaşma arayışıyla “yeni yöneticiler”in endişelerini izâle etme gayretleri açıkça ortadadır. Buna mukâbil 1857 tecrübesinin aka-

20 Ahmad Khan, *Review*, ek VI, s. xiv, ek VII, s. xxi-xxii.

21 Chiragh Ali, *Proposed Political Legal and Social Reforms in the Ottoman Empire and Other States*, Bombay 1883, s. 8, 25; M. Yusuf Abbasi, *Muslim Politics and Leadership in South Asia*, Islamabad 1981, s. 22-23.

binde İngilizlerle işbirliğini kabul etmeyip, ancak mevcut imkânsızlıklar içerisinde bir direnişi de mâkul ve mümkün görmeyerek içe kapanmayı, geleneksel din ilimleri tadrîsiyle mensuplarının imanını korumayı çare olarak gören çevreler de mevcuttu. Bunlardan Diyobendîler bir bakıma pasif direnişi tercih ederken İngilizlere olan muhalefetlerini Osmanlı Devleti ve halife için sergiledikleri destek ile ortaya koymuşlardır.²²

Bir diğer dinî eğitim geleneği olan Firengî Mahalliler ise XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin ve hilafetin selâmeti ile Hindistan'ın bağımsızlığı için yoğunlaştıkları siyasî faaliyetleri itibarıyla Hindistan'daki dinî tadrîsat ekolleri içerisinde en önde gelenler arasında olmuşlardır.²³

Hindistan'da ulemânın İngiliz hâkimiyetine tavrında belirleyici olan hususlardan biri de hiç şüphesiz İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin mâhiyetidir. Bu durum sözkonusu ilişkilerin giderek soğuklaşmaya başladığı 93 Harbi sonrasındaki dönemde Hindistan ulemâsını zaman zaman müşkil vaziyette bırakmıştır. Daha önce iki devlet arasındaki görece dostane ilişkilerin, mevcut durumu kabullenmede meşrûiyet desteği olarak da kullanılmış olması, bu durumun ortadan kalkmasıyla kendisini idarî olarak İngilizlere, dinî olarak da Osmanlı halifesine merbût sayarak şartları kabullenmeye çalışan ulemâyı giderek tercihe zorlasa da, her hâlükârda Osmanlı faktörü ve nihayet hilafet, Hindistan'da münferit isimler dışında her gruptan ulemânın son dönemde belki de üzerinde ittifak ettikleri tek husus olarak tebârüz etmiştir.

22 Hindistan'dan gönderilen ve Diyobendî ulemânın Osmanlılara olan duygularını ve desteklerini gösteren bir mektup metni için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A. Hus. 159/14.

23 Azmi Özcan "Firengî Mahal", *DİA*, c. XIII (İstanbul 1996), s. 132-133.